

УДК 340.0

ЕТИМОЛОГО-ЛЕКСИКОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ЕФЕКТИВНІСТЬ» В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ETYMOLOGY-LEXICOLOGY APPROACH TO UNDERSTANDING THE CATEGORY OF «EFFICIENCY» ON MECHANISM OF LEGAL REGULATION

Куракін О.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
факультету підготовки фахівців
для підрозділів міліції громадської безпеки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

В науковій статті здійснюється спроба актуалізації та подальшого дослідження проблеми змістовного навантаження терміну «ефективність» в теоретико-правовій площині його використання. Наводиться порівняльні характеристики розуміння даного поняття в різних суспільних науках.

Робиться висновок про те, що недоцільно ототожнювати розуміння ефективності норми права та закону з ефективністю механізму правового регулювання і права в цілому, їх необхідно співвідносити як окреме і загальне.

Ключові слова: ефективність, ефект, модальне поняття, негативна ефективність, механізм правового регулювання.

В научной статье осуществляется попытка актуализации и дальнейшего исследования проблемы смысловой нагрузки термина «эффективность» в теоретико-правовой плоскости его использования. Приводятся сравнительные характеристики понимания данного понятия в различных общественных науках.

Делается вывод о том, что нецелесообразно отождествлять понимание эффективности нормы права и закона с эффективностью механизма правового регулирования и права в целом, их необходимо соотносить как частное и общее.

Ключевые слова: эффективность, эффект, модальное понятие, негативная эффективность, механизм правового регулирования.

In the scientific article is an attempt to update and further study of the problem of semantic load of the term «efficiency» in the legal field of theoretic use. The comparative characteristics of the understanding of this concept in various social sciences.

Concludes that it is not advisable to identify the understanding of the effectiveness of the law and the law with the efficiency of the mechanism of legal regulation and law in general, they need to be balanced as a particular and general.

Key words: efficiency, effect, modal concept, negative efficiency, regulatory mechanism.

Постановка проблеми. Сучасна наука широко використовує поняття «ефективність», що дозволяє віднести його до загальнонаукових дефініцій: вона вживається у мові, коли йдеться про науку в цілому, її самостійні напрямки, а також окремі категорії, включаючи правові. На жаль, на сьогоднішній день не вироблено єдиного, прийнятого для всіх галузей знань, визначення терміну «ефективність». Даний факт викликає додаткові ускладнення при його вивченні юридичною наукою, що робить уточнення даної категорії вельми необхідним.

Визначаючи незначну ступінь вивченості терміну «ефективність», можна, однак, відзначити загальні тенденції в обґрунтуванні цього поняття. Вони проявляються у використанні для осмислення суті даної категорії таких понять, як «мета», «результат», «дієвість». Згідно смислового змісту, «ефективність» означає «дієвий», той, що дає необхідний, зазвичай позитивний, результат. Велика Радянська енциклопедія визначає ефективність як результат, наслідок будь-яких причин, а прикметник «ефективний» – як той, що дає ефект, але не будь-який, а заздалегідь намічений, призводить до потрібних результатів [1, с. 284]. Такі визначення дозволяють розуміти ефективність виключно в межах результативності цілеспрямованої дії і визнати, що розробленість поняття ефективності з кількісного боку майже відсутня.

Даний підхід до розуміння ефективності відобразив основний шлях осмислення і вивчення даного явища як в загальнонаукових, так і окремих наукових теоріях.

Метою цієї статті є дослідження походження та аналіз змісту існуючих значень категорії «ефективність» з позиції загально-соціальних наук та під кутом загальної теорії права й формулювання на цих підставах власної позиції стосовно поставленого питання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. З метою вивчення ефективності як загальнонаукової категорії пропонуємо звернутися до ряду положень, розроблених філософією. Публікації у філософській літературі з проблем ефективності з'явилися в середині 80-х р. ХХ-го століття і стосувалися, в основному, ефективності наукових досліджень. Поняття ефективності останнім часом визнається відповідними фахівцями одним з найважливіших, якщо не основним, для діяльнісного підходу.

Ця сфера знань про світ і явища, що відбуваються в ньому, схильна використовувати поняття «ефективність» у значенні межі можливості, виражає мету особи, яка реалізує її ідею, тобто як «цільову можливість». Позитивним моментом є прагнення філософів приділити увагу лінгвістичному аналізу слова «ефективність», яке дозволило їм віднести термін «ефективність» до «цільових модальностей». Однак більш детальне до-

слідження ефективності дозволяє говорити про суперечливість вказаних філософських позицій.

При самостійному аналізі слова «ефективність» як частини мови вдалося встановити, що воно відноситься до віддієслівних іменників, що походить від модального дієслова «ефективно». Іменник «ефективність» не означає самостійного відокремленого предмета матеріального світу, а відображає ознаку дії (стану) та є оціночною категорією.

Дані факти пояснюють можливість осмислення ефективності тільки через ставлення суб'єкта до змісту категорією «ефективність поняття». При цьому в ролі предмету визначення може виступати не будь-яке поняття, а тільки те, яке позначає явище, здатне в заданому контексті проявити свої властивості та якості в дії, тобто коли передбачається наявність можливого процесу реалізації цих властивостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вже говорилося, процес реалізації неможливо оцінити і розглянути у відриві від самого реалізованого явища і результату даного процесу. Це, в свою чергу, визначає зв'язок категорії «ефективність» не тільки з якістю властивостей явища, визначених даним поняттям, а й з характеристикою властивостей середовища, що впливає та сприймає його.

Викладені факти свідчать, що категорія «ефективність» є не лише визначальною, а й обумовленою дефініцією. Фактори, які визначають параметри ефективності, не відносяться до постійних величин, отже, і саме явище не може бути незмінним і має розумітися як величина відносна.

Кожна величина не тільки має свою одиницю виміру, але і сама може виступати в якості такої. Отже, ефективність є міра «речей», і вона дає уявлення не тільки про характер способу, яким здійснюється процес.

На наш погляд, смисловий зміст словосполучень «міра речей» і «міра цільових модальностей» не тотожні. Перша категорія поглинає другу, що розуміє ефективність як «заходи цільових модальностей». У Великій Радянській енциклопедії модальність визначена як категорія, що виражає відношення мовця до змісту висловлювання, відношення останнього до дійсності. Модальними є поняття «необхідно», «можливо», «неможливо», «дійсно» [1, с. 284]. У логіці такі слова називають модальними операторами, з їх допомогою розуміється спосіб судження, висловлювання.

На підтвердження такої точки зору в розряді модальностей виділяється група цільових, в якій значаться, наприклад, такі як «можливо», «необхідно». Він зазначає, що «необхідно» – це не «неминуче», а потрібно для досягнення будь-якої мети, «можливе» означає «досяжне». І якщо ймовірність виражає ступінь обґрунтованості можливості, то ефективність

– це міра можливості з точки зору її близькості до найбільш доцільного, необхідного (потрібного) особі результату.

Керуючись вищезазначеними ознаками модальності, на наш погляд, і саме поняття «ефективно» можна віднести до модальностей, поряд з такими, як «можливо», «мабуть», «досягне» та ін. Виходячи з цього, думається, не слід тлумачити ефективність як міру цільових модальностей. Інакше можливо прийти до висновку, що ефективність є мірою самої ефективності.

Іншим недоліком підходу вказаного вище фахівця до розуміння ефективності полягає у неприпустимості визначення однієї самостійної категорії через визначення іншої самостійної категорії. В порушення даного правила автор виводить поняття «ймовірно», «ефективно» через рівновелику категорію «можливо». Виникає також питання і про прив'язку ефективності лише до ступеня досягнення мети. Вважаю, розглянута нами дефініція має більш багатий зміст.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що спроба філософів узагальнити зміст поняття ефективність і врахувати специфіку даного поняття не зовсім вдала. Їм лише вдалося врахувати кількісну характеристику категорії ефективність через відносини мети і теоретичної можливості, цілі і матеріалізацію конструктивного рішення, що наблизило загальнонаукове розуміння ефективності до розуміння ефективності в економіці.

Саме в економічній літературі спочатку було вжито поняття «ефективність». Цей термін зустрічався вже в роботах Вільяма Петті, одного із засновників класичної політекономії [2, с. 57] і працях фізіократів. Вони вживали цей термін у значенні результативності і використовували його для оцінки тих чи інших урядових чи приватних заходів залежно від того, чи сприяли ті пошквалюванню економічного життя. Тобто термін «ефективність» служив для вимірювання результату діяльності по відношенню до певної мети. Цей термін після своєї появи не ввійшов у практику вживання навіть серед економістів.

Згодом інші політекономісти не стали вживати у своїх працях даного поняття. Однак необхідність у його існуванні виявилася і в подальшому. Інші фахівці знову звертаються до поняття «ефективність». Зокрема, вони доводять, що, чим менш довговічний капітал, тим більше потрібно постійно витратити праці для збереження його первісної ефективності. Цей термін використовується вже не в значенні результативності, а як відношення результату до певного виду витрат. З цього часу поняття «ефективність» набуває статусу економічної категорії, яке обґрунтовується, головним чином, співвідношенням результату з витратами, вираженими як в однорідних, так і в різнорідних одиницях виміру. Економісти використовують поняття «ефективність», головним чином, у виробничій сфері, стосовно відносин виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Робота з точними величинами і абстрагування від суб'єктивних факторів впливу на виробничий процес дозволили спростити процедуру визначення

ефективності до «механічного» обчислення за стандартною математичною формулою. Як справедливо зазначає В.В. Головченко, прагнучи показати залежність ефективності явища від ступеня досягнення мети, «економічне поняття ефективності в значній мірі абстрагується від ідеологічних та інших цілей, а також від того факту, що результат (ефект) є наслідком ціледосягнення» [3, с. 12.]

Вважаємо, що економічному підходу до осмислення категорії «ефективність» властива вузькість і односторонність. У його межах поняття ефективності значною мірою збігається з поняттям економічності і ознаки, притаманні даному явищу, залишаються нез'ясованими. Цей факт позбавляє дослідників можливості відмежувати розглянуту дефініцію від категорії «економічність». Це, по-перше, говорить про недозволеність використання чисто економічного значення терміну «ефективність» для оцінки різноманітних дій і, по-друге, робить неприпустимим неадаптоване, пряме перенесення економічного розуміння ефективності в інші сфери, включаючи сферу юриспруденції.

Таким чином, кожна наука намагається пристосувати ту чи іншу загальнонаукову категорію до специфіки свого предмета і методу. Тому поняття «ефективність» в правовій науці має бути наділене не тільки загальнонауковими рисами, а й відображати специфіку правової сфери, а також запозичувати деякі положення про ефективність з інших теорій настільки, наскільки соціологія, економіка і ряд інших сфер наукових знань глибоко взаємопов'язані і взаємозумовлені з правовою сферою наукових знань.

Розуміння ефективності взагалі та ефективності механізму правового регулювання, зокрема, нерідко ототожнюється з терміном «ефект». Для додання більшої ясності змісту категорії «ефективність» необхідно провести диференціацію термінів «ефективність» і «ефект». На перший погляд, не зовсім ясно, це різні поняття чи різні риси одного поняття. Прагнення наділити дані терміни близьким смисловим змістом викликано тим, що слова «ефективність» і «ефект» є однокорінними. Однак на підтвердження того, що висновок про тотожність розглянутих понять не є безумовним, можна навести наступний приклад: слово «дія» і слово «дійсність» мають спільний корінь, проте самі поняття мають зовсім різне значення та їх зв'язок більш, ніж умовний.

Розрізняючи поняття «ефект» і «ефективність», в літературі вірно зазначається, що ефективність позначає якісно позитивні властивості всієї системи дій, а ефект характеризує переважно наслідок яких-небудь конкретних дій. Як уточнює І.Л. Петрухін, «не всякий ефект ефективний. Таким може бути тільки соціально корисний, близький до мети ефект» [4, с. 182]. Дане твердження вірно в частині, що «ефект» і «ефективність» категорії не рівновеликі. Проте слід визнати притаманну словосполученню «ефективний ефект» якусь частку сумбуру. Адже «ефект» є результат будь-якої дії і не є самостійним показником реалізації, явищем свого функціонального призначення, а категорія «ефективність» позначає ознаку дії, показник функці-

онально самостійного явища. Так, ефективність, відповідно до словника С. Караванського, – це поняття, що характеризує властивість, здатність цього явища чи предмета приносити (викликати) якийсь ефект, а ефект, в свою чергу, – це дія (явище), вироблене будчим, наслідок чогось [5, с. 402].

У юридичній літературі зазначається також наступна підстава для диференціації категорій «ефект» і «ефективність»: якщо ефективність є результатом тривалої і багаторазової дії, то ефект може наступити і після одноразового заходу. Вважаємо, що дана підстава розмежування не має сенсу, так як воно необов'язково, і несистемна одинична дія також може бути оцінена з точки зору її ефективності. Необхідно також відзначити, що ефект не прив'язаний до мети і не є обов'язково наслідком функції явища, тобто ефект виникає і при простих, звичайних, а не тільки основних напрямках функціонування явища.

Кожне з цих понять має свої критерії оцінки та показники. Однак, якщо для вимірювання ефективності важливі задані умови прояву властивостей певного предмета, то для опису ефекту – ні. При цьому ефект не є величина, що не дозволяє його визнати заходом, на відміну від ефективності.

В.В. Головченко наполягає на тому, що «на відміну від ефективності, ефект може бути як позитивним (корисним), так і негативним (шкідливим)» [3, с. 43]. Нами така позиція автора поділяється. Однак необхідно враховувати, що не всі вчені з нею солідарні. Так, деякі теоретики виділяють «негативну ефективність», яка віддаляє від наміченої цілі. Відомо, що будь-яка дія може бути корисною, нейтральною або шкідливою, економічною, неекономічною і збитковою. Видається, що і така властивість дії, як ефективність, може отримати відповідні значення, які будуть характеризувати співвідношення між результатом дії з її метою.

Проти конструкції «негативна ефективність» справедливо виступав Ф.Н. Фаткулін. На його думку, деякі властивості дії правових норм, що фіксуються при негативній ефективності, відносяться до числа побічних, не пов'язаних з метою результатів [6, с. 8].

Тим самим зберігається пряма залежність характеристики ефективності норм лише у відношенні до оцінки основного результату їх дії. Співвідношення ж реальних наслідків дії правової норми, що мають різне (позитивне і негативне) соціальне значення, становить проблему корисності, а не ефективності дії. Автори, які займають таку позицію, наводять наступний аргумент на користь висловлюваної ними точки зору: кваліфікуючи дія і тієї або іншої норми як антиефективні, ми враховуємо лише ті конкретні на-

слідки, які безпосередньо віддаляють нас від досягнення наміченої мети (таким чином, співвідношення між результатом і метою зберігається). Всі інші, як передбачені, так і непередбачені наслідки ми в розрахунок не беремо.

Вважаємо, що більшість явищ може мати позитивне, нейтральне й негативне значення. Однак дане правило має винятки. Так, поняття «динамічно» не має нейтрального значення. А його від'ємне значення виходить за рамки смислового змісту самого поняття «динамічно» і має інше самостійне поняття для позначення «нединамічно». Теж стосується категорії «ефективно», коли сенс «неефективно» вже не охоплюється змістом цієї категорії. Таким чином, категорія «негативна ефективність» означає відсутність якої-небудь ефективності взагалі.

Висновки. У прагненні пізнати сутність ефективності права вчені-юристи окремо звертаються до вивчення ефективності самої правової норми, ефективності її застосування, ефективності діяльності з підготовки та впровадження рішень у дію, ефективності контрольно-наглядової діяльності. Дослідження окремих проявів дії права не дає цілісного уявлення про загальний характер правового регулювання з точки зору його ефективності, з причини того, що механізм правового регулювання – це детермінована система, яка потребує аналізу всіх своїх елементів з урахуванням їх причинно-наслідкових зв'язків і властивості їм взаємозумовленості. З цього випливає, що ефективність механізму правового регулювання може бути визначена лише на основі аналізу всіх його елементів як окремих частин єдиної системи. Так як механізм правового регулювання є динамічною системою, дослідження його елементів повинно носити стадійний характер.

Отже, не можна зводити розуміння ефективності механізму правового регулювання лише до ефективності норми права або до ефективності правозастосовної діяльності. Висновок про ефективність механізму правового регулювання можна зробити лише на основі комплексного, системного, послідовного вивчення елементів механізму правового регулювання.

Таким чином, виходячи з вищевикладених позицій, не слід ототожнювати розуміння ефективності норми права, ефективності закону з ефективністю механізму правового регулювання і права в цілому, їх необхідно співвідносити як окреме і загальне. Хоча, безсумнівно, вчення про ефективність окремих елементів механізму правового регулювання тісно стикається з дослідженням ефективності механізму правового регулювання та ефективністю права як комплексними системами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большая советская энциклопедия: В 30 т. – М. : «Советская энциклопедия», 1969-1978. – С. 322.
2. Петти В. Экономические и статистические работы. – М. : Соцэкгиз, 1940 – 324 с.
3. Головченко В.В. Теоретические вопросы эффективности правового воспитания : дисс. канд. юрид. наук. – Киев, 1988. – 186 с.
4. Петрухин И.Л., Батуров Г.П., Морщакова Т.Г. Теоретические основы эффективности правосудия. – М. : Наука, 1979. – 392 с.
5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 4-те вид., опрацьоване і доповн. – Львів : БАК, 2012. – 536 с.
6. Фаткуллин Ф.Н. Актуальные вопросы эффективности советского уголовного процесса // Вопросы эффективности советского уголовного процесса. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976. – С. 3-27.